

*Ніколаєнко Ю. О.,**кандидат педагогічних наук, доцент,**доцент кафедри германської філології та перекладу**Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»*

РЕФЛЕКСІЯ ЯК СКЛАДНИК ФАХОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ

Анотація. У статті розглядаються теоретичні та практичні аспекти формування рефлексії як складника фахової компетентності майбутніх перекладачів. На основі аналізу наукових джерел з'ясовано, що рефлексія як здатність особистості до самоаналізу є важливим чинником професійного становлення та успішної професійної самореалізації фахівця. Це особливо актуально для перекладацької діяльності, оскільки якісна інтерпретація текстів потребує креативного підходу, гнучкості та активної позиції перекладача, який здатний критично аналізувати та регулювати власні дії у процесі перекладу. У контексті дослідження рефлексія перекладача розглядається як інтегральна якість особистості, що ґрунтується на здатності до самоаналізу, самооцінювання і саморегуляції у процесі вирішення перекладацьких завдань, пов'язаних із інтерпретацією текстів та здійсненням посередницької діяльності у міжкультурній комунікації між представниками різних лінгвокультурних соціумів. Це дає підстави вважати рефлексію вагомим складником фахової компетентності перекладача. Формування рефлексії відбувається у процесі спеціально організованої навчально-пізнавальної діяльності під час фахової підготовки майбутніх перекладачів у закладах вищої освіти. Автором описано особливості етапів у формуванні рефлексивних умінь та запропоновано різноманітні методи для кожного етапу з урахуванням специфіки освітніх компонентів та наявного рівня розвитку умінь самоаналізу у студентів. Серед найбільш ефективних методів розвитку рефлексії виділено: складання мовного та перекладацького портфоліо, методика незакінчених речень, ведення щоденників самоспостереження, рефлексивних журналів, написання рефлексивних есе, аналіз власного перекладу і професійного перекладу того самого тексту, критичний аналіз професійних перекладів текстів різних галузей і жанрів, аналіз власних текстів перекладу за комплексними параметрами, накопичення власної бази перекладацьких відповідників, складання власних словників термінів за галузями перекладу, розробка індивідуального перспективного плану саморозвитку у перекладацькій діяльності.

Ключові слова: рефлексія, професійна рефлексія, фахова компетентність перекладача, формування рефлексивних умінь.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. З огляду на необхідність підвищення якості професійної підготовки майбутніх фахівців у закладах вищої освіти актуальною є проблема формування у студентів не лише фахових компетенцій, але й здатності до критичного мислення, ефективної взаємодії, успішної самореалізації, готовості до постійного самопізнання і саморозвитку як в особистісній, так і у професійній сферах. У цьому контексті важливого значення набуває переосмислення фахової підготовки з позицій рефлексивного підходу та створення нових сучасних освітніх моделей, спрямованих на максимальне залучення студентів до самоусвідомлення, самоаналізу, та оцінки себе як особистості і майбутнього фахівця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Численні дослідження свідчать про значний інтерес науковців до проблеми рефлексії у системі вищої освіти. Особлива увага приділяється аналізу ролі рефлексії у професійній діяльності педагога (І. д. Бех, О. М. Городиська, Н. В. Григор'єва, В. В. Желанова, О. А. Лебедева, А. П. Лозенко, М. М. Марусинець, Р. І. Тур). Рефлексію розглядають як системноутворювальний механізм безперервного професійного розвитку педагога (Л. О. Махотнюк, Н. А. Гальчевська); як умову підвищення професіоналізму викладача, його педагогічної майстерності та педагогічної культури (М. В. Роганова, С. С. Рашидова, М. М. Роганов); як форму теоретичної діяльності майбутнього вчителя, спрямованої на самопізнання (О. І. Герасимова); як механізм професійного самовдосконалення і самоактуалізації, що виявляється у здатності педагога аналізувати свою професійну діяльність і себе як її суб'єкта (Н. Г. Сенчина).

В окремих дослідженнях науковці звертаються до проблеми рефлексії у перекладацькій діяльності. Зокрема, проаналізовано поняття «рефлексія перекладу», розкрито сутність рефлексивної позиції перекладача та особливості її формування (О. Ковтун); уточнено поняття «рефлексивні уміння» у контексті навчання перекладу (І. А. Підлужна, Я. О. Мокрій). Однак, як теоретичні, так і методичні аспекти рефлексії у фаховій підготовці майбутніх перекладачів залишаються недостатньо вивченими.

З огляду на це метою дослідження є аналіз поняття рефлексії як складника фахової компетентності перекладача та визначення особливостей формування рефлексії майбутніх перекладачів у процесі їх підготовки у ЗВО.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній психології рефлексію визначають як: 1) міркування, сповнене сумнівів, протиріч; аналіз власного психічного стану; 2) механізм взаєморозуміння – осмислення суб'єктом того, якими засобами і чому він справив те або інше враження на партнера зі спілкування [1, с. 427].

У педагогічних дослідженнях представлено такі трактування поняття «рефлексії»: 1) продуктивна мислинцева діяльність індивіда, спрямована на власну свідомість, поведінку, думки, позицію, набуті знання, вчинені чи задумані дії тощо з метою осмислення, самопізнання, самоаналізу внутрішніх психічних актів, станів, якостей, процесів [2, с. 21]; 2) здатність особистості до самоаналізу і самооцінки, форма теоретичної діяльності людини, що спрямована на осмислення власних дій і переконань [3, с. 5]; 3) розумовий процес, спрямований на структурування або реструктурування досвіду, проблеми, існуючого знання або уявлень [4, с. 13].

У контексті нашого дослідження важливим є розуміння сутності поняття «професійна рефлексія».

І. І. Корольова розуміє професійну рефлексію як інтегральний чинник професійного становлення фахівця, що визначається специфікою особистісних і професійних здібностей, рівнем володіння фаховими вміннями і навичками, які забезпечують усвідомлення, переосмислення, та творче виявлення особистісного досвіду і фахової діяльності у розв'язанні проблемних ситуацій, що виникають у процесі професійної підготовки та майбутньої фахової діяльності [5, с. 110].

На думку М. М. Марусинець, «професійна рефлексія є проявом свідомості особистості «на саму себе», тією основою, яка пов'язує функціональність професійної діяльності з найважливішими з професійного погляду складовими — інтересами, потребами, перевагами. Вона вирізняється теоретичним мисленням, духовною внутрішньою наповненістю, єдністю емоційно-почуттєвої та логічної складових, об'єктивно-суб'єктивним характером, динамічністю» [6, с. 139]. Ми погоджуємося з твердженням авторки про те, що професійна рефлексія «може бути використаний у технології професійного самовизначення й становлення, оскільки високий рівень її сформованості є показником переходу професійної діяльності на особистісно-смысловий рівень, чинником актуалізації розвитку професійної культури» [6, с. 140].

О. Лопатюк виділяє два види професійної рефлексії – екстравертна рефлексія, яка визначає орієнтири для професійної реалізації особистості, та інтровертна рефлексія, що аналізує особистісні якості майбутнього фахівця у контексті вибору професії. Дослідниця слушно зауважує, що обидва види рефлексії є важливими у становленні і професійному розвитку фахівця [7, с. 81].

Формування професійної рефлексії є важливим складником фахової підготовки майбутніх перекладачів у ЗВО.

Згідно з рефлексивною теорією переклад є інтерпретацією вихідного тексту, тобто герменевтичною діяльністю, успішність якої залежить від активної позиції перекладача. Як зазначає О. Ковтун, «розуміння вихідного тексту перекладачем (інтерпретуючим суб'єктом) має відбуватися «на умовах» автора (носія вихідної мови), в той час як перевираження зрозумілого має відбуватися «на умовах» одержувача (представника іншого лінгвосоціуму). Забезпечити поєднання концептосфер контактуючих мов може гнучкість і активність інтерпретуючого суб'єкта, що є результатом рефлексивного досвіду індивідуальної свідомості» [8, с. 148]. Отже, можна констатувати, що рефлексія є тим механізмом, який істотно впливає на якість перекладу та ефективність посередницької діяльності перекладача у міжмовній та міжкультурній комунікації.

З огляду на вищезазначене, вважаємо, що рефлексія є обов'язковим складником фахової компетентності перекладача. У нашій роботі ми будемо використовувати модель Л. М. Черноватого, який виділяє у структурі фахової компетентності перекладача п'ять компетенцій: 1) білінгвальну, яка складається з мовної та мовленнєвої субкомпетенцій; 2) екстралінгвістичну (фонові і предметні знання); 3) перекладацьку, яка включає знання загальних принципів перекладу, вміння і навички його здійснення, а також інструментальну та дослідницьку субкомпетенції; 4) особистісну; 5) стратегічну – інтегроване вміння перекладати, що ґрунтується на координації решти компетенцій у процесі здійснення перекладацької діяльності. У складі особистісної компетенції науковець виокремлює психофізіологічний компонент (когнітивні, психомоторні та поведінкові механізми – пам'ять, увагу, психологічна стійкість, критичне відношення), морально-етичну субкомпетенцію (почуття відповідальності за якість власної праці; об'єктивність та надійність; скромність,

ввічливість, дотримання конфіденційності), субкомпетенцію самовдосконалення (готовність та потреба у постійній самоосвіті та розвитку) та фахово-соціальну субкомпетенцію (прийоми та норми спілкування у професійному середовищі) [9, с. 85]. З огляду на ключову роль рефлексії у перекладацькій діяльності вважаємо за доцільне доповнити вищезгадану модель фахової компетентності перекладача рефлексивною субкомпетенцією, яку відносимо до складу особистісної компетенції.

На основі проведеного аналізу наукових джерел можемо визначити рефлексію перекладача як інтегральну якість особистості, що ґрунтується на здатності до самоаналізу, самооцінювання і саморегуляції у процесі вирішення перекладацьких завдань, пов'язаних із інтерпретацією текстів та здійсненням посередницької діяльності у міжкультурній комунікації між представниками різних лінгвокультурних соціумів. Ми розглядаємо рефлексію як важливий чинник особистісного та професійного розвитку і складник фахової компетентності перекладача, що потребує цілеспрямованого спеціально організованого навчання під час підготовки майбутніх перекладачів у ЗВО.

Досліджуючи роль рефлексії у навчанні перекладу, І. А. Підлужна та Я. О. Мокрій зазначають, що для ефективного розвитку рефлексивних умінь студентів у навчальному процесі необхідно забезпечити ряд умов, зокрема: установка на творче виконання завдань, а не на відтворення готових знань; впровадження в навчальну практику комунікативних завдань; володіння техніками формулювання питань; наявність пізнавальних потреб, мотивів, професійних інтересів у студентів; забезпечення самоконтролю, що успішно здійснюється за наявності адекватної самооцінки суб'єкта навчання і його критичного ставлення до себе. Дослідники описують три етапи формування рефлексивних умінь: 1) мотиваційно-цільовий, спрямований на формування позитивних емоцій; 2) змістовно-процесуальний – накопичення знань та формування умінь; 3) контрольний – оцінювання знань та умінь студентів [10, с. 44–45].

Погоджуємося з вищезазначеним твердженням про те, що формування рефлексії має відбуватися поетапно. Як показує практика, переважна більшість студентів на початку навчання у ЗВО мають досить низький рівень умінь самоаналізу у зв'язку з відсутністю досвіду рефлексивної діяльності у процесі навчання у школі. Це підтверджується дослідженнями, згідно з якими студенти на початковій стадії навчання можуть мати негативний досвід, що пов'язано з труднощами адаптації до нового навчального середовища, новими методами навчання, збільшенням частки самостійної роботи тощо. Потім настає етап «шоку та пристосування», коли студенти мають вийти за рамки наявних звичок та уявлень, розвинути більш самостійний стиль навчання на основі критичного самооцінювання та пристосуватися до нового середовища. На етапі прогресу завдяки розвиненим рефлексивним вмінням студенти можуть ставити цілі для власного особистісного та професійного розвитку [11].

На нашу думку, роботу з формування рефлексивних умінь варто розпочинати вже на початковому етапі навчання майбутніх перекладачів. На цьому етапі навчання головний акцент робиться на формуванні мовної та мовленнєвої компетенцій, що є необхідним підґрунтям для розвитку умінь перекладу в подальшому. Це може відбуватися у процесі вивчення таких дисциплін як, «Практика усного і писемного мовлення», «Практична граматики», «Лінгвокраїнознавство» тощо. Першочерговим завданням викладача на цьому етапі є ознайомлення студентів з поняттям рефлексії та її значенням для особистісного та професійного розвитку майбутніх перекладачів. З цією метою викладач може використовувати методи пояснення, бесіди, дискусії, проблемно-пошукового навчання тощо.

Наступне завдання викладача полягає у забезпеченні студентів конкретними прикладами та засобами для успішного самоаналізу. Одним із найбільш розповсюджених засобів є складання портфоліо для фіксації та аналізу успішності опанування певним навчальним матеріалом. Важливо надати студентам зразок такого портфоліо. Це може бути розроблена викладачем схема з переліком умінь і навичок, які повинні бути сформованими по завершенню вивчення певної теми, наприклад: 1) я можу описати зовнішність і характер людини; 2) я вмію робити припущення, використовуючи модальні дієслова; 3) я можу написати лист-скаргу; 4) я можу розуміти основну інформацію з новин англійською мовою тощо. Можна запропонувати студентам просто відмітити ті уміння, якими вони володіють, або оцінити їх за певною шкалою (від 0 до 5 балів). Одним із цікавих варіантів для розвитку рефлексії як інструменту для самовдосконалення є методика незакінчених речень, коли після оцінювання результату свого навчання студент має визначити, що потрібно скоригувати і над чим ще потрібно працювати. Наприклад, «Я хочу вдосконалити такі уміння, як ...», «Мені потрібно повторити таку лексику / граматику / розділ ...», «Для того, щоб більш вільно і розгорнуто висловлювати свої думки, я маю ...», «Для того, щоб краще розуміти аудіозаписи, мені потрібно ...». На початковому етапі такі портфоліо доцільно заповнювати під час аудиторної роботи під контролем викладача, а надалі, коли студенти вже отримують певний досвід рефлексивної діяльності, це краще робити у процесі самостійної роботи для забезпечення автономії студентів у навчанні та їх відповідальності за результати свого навчання.

Наступний етап у розвитку рефлексії майбутніх перекладачів пов'язаний з навчанням перекладу і формуванням перекладацької компетентності. Існує низка методик для того, щоб студенти навчилися оцінювати себе як перекладача, зокрема: аналіз власного перекладу тексту на відповідність нормам мови з використанням тлумачних словників, словників-довідників, словників сталих словосполучень, словників сполучуваності слів; порівняльний аналіз власного перекладу і професійного перекладу того самого тексту з позицій відображення сенсу, мовної і стилістичної відповідності; критичний аналіз професійних перекладів сучасних англійських літературних творів; критичний аналіз професійних перекладів української літератури англійською мовою [8].

Для того, щоб студенти навчилися оцінювати якість свого перекладу, їм, як і на попередньому етапі, також необхідні певні інструменти для здійснення такого аналізу. Для цього пропонуємо використовувати схему Л. М. Черноватого, який стверджує, що оцінювати текст перекладу потрібно не лише за мовною правильністю, а за комплексними параметрами. До цих параметрів належать: 1) стратегія, вибрана для перекладу та її відповідність тексту оригіналу (послідовний переклад, смисловий переклад чи комбінована стратегія); 2) ступінь смислової еквівалентності тексту оригіналу і тексту перекладу; 3) ступінь їх функціональної еквівалентності; 4) ступінь їх інтенціонально-афективної еквівалентності, тобто ступінь адекватності передачі наміру автора тексту оригіналу з урахуванням можливих соціокультурних та інших розбіжностей між автором та адресатом; 5) ступінь відповідності мовного оформлення тексту перекладу мовним і мовленнєвим нормам мови перекладу; 6) ступінь коректності використаної термінології; 7) ступінь відповідності тексту перекладу дискурсивним та жанровим характеристикам тексту оригіналу; 8) ступінь обґрунтованості використаних способів перекладу; 9) ступінь відповідності обраної стратегії перекладу комунікативній ситуації, в якій буде використовуватися переклад; 10) ступінь відповідності вимогам замовника [12, с. 235]. Для того, щоб навчити

студентів користуватися вищезгаданою схемою для самоаналізу, викладач, перш за все, повинен продемонструвати, як це робити, та проаналізувати разом зі студентами певний готовий варіант перекладу. Після цього можна переходити до аналізу власних текстів перекладу.

Ефективними методиками розвитку рефлексії майбутніх перекладачів є складання перекладацького портфоліо, накопичення власної бази перекладацьких відповідників, складання індивідуальної програми професійного саморозвитку за підсумками перекладацької практики [8]. Цей перелік можна доповнити такими методами, як, складання власних словників термінів за галузями перекладу, ведення щоденників самостереження, рефлексивних журналів, написання рефлексивних есе для оцінювання себе як перекладача (під час практики, перекладу конференцій, вебінарів тощо). Вважаємо, що ці методи найбільш доцільно застосовувати на старших курсах бакалаврату та у магістратурі.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, можна констатувати, що рефлексія як інтегральна особистісна характеристика, що ґрунтується на здатності до самоаналізу, самооцінювання і саморегуляції, є невід'ємним складником фахової компетентності перекладача, професійна діяльність якого має творчий, а не відтворювальний характер. Високий рівень розвитку рефлексії забезпечує ефективність виконання перекладацьких завдань та успішність самореалізації у професійному середовищі. З огляду на це, формування рефлексії є важливим аспектом фахової підготовки майбутніх перекладачів і потребує спеціально організованої навчально-пізнавальної діяльності та застосування відповідних методів з урахуванням специфіки навчальних дисциплін, а також наявного рівня розвитку умінь самоаналізу у студентів. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці технології формування рефлексії та впровадженні спецкурсу з розвитку рефлексивних умінь як компоненту професійної підготовки майбутніх перекладачів для здійснення галузевого перекладу.

Література:

1. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х.: Прапор, 2007. 640 с.
2. Махотнюк Л. О., Гальчевська Н. А. Рефлексія як системноутворювальний механізм безперервного професійного розвитку педагога. *Габітус. Науковий журнал*. 2022. Вип. 38. С. 20–24.
3. Сенчина Н. Г. Формування педагогічної рефлексії учителів гуманітарних спеціальностей у післядипломній освіті: автореф. дис. ... канд. пед. н. Одеса, 2019. 24 с.
4. Гапоненко Л. Розвиток рефлексії як психологічного механізму корекції професійної поведінки у педагогічному спілкуванні. *Рідна школа*. 2012. № 4. С. 14–16.
5. Корольова І. І. Професійна рефлексія як чинник фахового становлення особистості майбутнього менеджера освітньої галузі. *Педагогічні науки. Збірник наукових праць*. 2016. Вип. LXXII. Т. 1. С. 106–110.
6. Марусинець М. М. Професійна рефлексія як чинник професійного самовизначення майбутнього педагога початкових класів. *Вісник післядипломної освіти*. 2009. Вип. 11(1). С. 135–143.
7. Лопатюк О. Феномен «професійна рефлексія» як предмет міждисциплінарного дослідження. *Педагогічні науки*. 2017. № 69. С. 79–84.
8. Ковтун О. Формування рефлексивної позиції майбутніх перекладачів у фаховій підготовці. *Науковий вісник мну імені в. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. № 3 (62), вересень 2018. Т. 2. С. 145–150.
9. Черноватий Л. М. Зміст поняття "фахова компетентність перекладача" як складової методики навчання. *Вісник Житомирського*

- державного університету*. Випуск 2 (74). Філологічні науки. 2014. С. 84–86.
10. Підлужна І. А., Мокрій Я. О. Роль рефлексії у навчанні перекладу. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип. 22. Т. 2. С. 42–46.
 11. Transition Skills and Strategies. Critical Self-reflection: Report. January 2020. URL: <https://www.enhancementthemes.ac.uk/explore-the-enhancement-themes/student-transitions/transition-skills-and-strategies>
 12. Черноватий Л. М. Методика викладання перекладу як спеціальності: підручник для студентів вищих закладів освіти за спеціальністю «Переклад». Вінниця: Нова книга, 2013. 376 с.

Nikolaienko Yu. Reflection as a component of future translators' professional competence

Summary. The article deals with some theoretical and practical aspects of the formation of reflection as a component of future translators' professional competence. According to the analysis of scientific sources, it was found that reflection refers to the ability of an individual to introspect and it is a significant factor that contributes to professional formation and successful professional self-realization of a specialist. This is especially relevant for translation activities, since high-quality interpretation of texts requires a creative approach, flexibility and an active position of the translator, who is able to analyze critically and regulate his or her own actions in the translation process. In the context of the research, the translator's reflection is considered as an integral quality of an individual, based on the ability to self-analysis, self-evaluation and self-regulation in

the process of solving translation tasks related to the interpretation of texts and the implementation of mediation activities in cross-cultural communication between representatives of different linguistic and cultural communities. Therefore, it can be stated that reflection is an important component of translator's professional competence. The formation of reflection takes place in the process of specially organized educational and cognitive activities during the professional training of future translators in higher educational institutions. The author describes the peculiarities of the stages in the formation of reflective skills and suggests various methods for each stage, taking into account the specific features of educational components and the available level of students' self-analysis skills. The most effective methods for reflection skills training include the following ones: making language and translation portfolios, the method of unfinished sentences, keeping self-observation diaries and reflective journals, writing reflective essays, students' analysis of their own translations and professional translations of the same text, critical analysis of professional translations of texts of various fields and genres, students' analysis of their own translation texts according to complex parameters, accumulation of students own base of translation equivalents, compilation of their own dictionaries of terms according to fields of translation, preparing of an individual perspective plan for self-development in translation.

Key words: reflection, professional reflection, future translators' professional competence, reflection skills development.